

Лучанська В.В.

УДК 168.522 + 130.2

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ Т. ПАРСОНСА І ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ

Теоретичну базу для написання роботи склали книги і статті провідних дослідників культури як цілісної системи зі своїми особливостями будови, функціонування і розвитку. Насамперед, це роботи Н. Я. Данілевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, П. А. Сорокіна, Т. Парсонса, М. С. Кагана, Б. С. Єрасова, Л. Г. Іоніна, А. В. Сльчанінова та інші. Важливі результати були отримані при використанні системного підходу для вивчення культури Ю. М. Лотманом в семіотиці, Ю. Н. Мельником, О. В. Ахлібінським і М. В. Валькенштейном в теорії інформації, М. М. Бахтіним, В. С. Біблером і В. Є. Багно з погляду пограничності і діалогічності культури.

Декомпозиційному розгляду культур як окремих систем присвячені роботи Д. С. Ліхачова, М. С. Кагана, частково – М. С. Маркаряна, Н. Н. Моїсеєва, Е. Янча, М. Я. Боброва, А. Л. Флієра, К. М. Кантора, В. В. Аверьянова, пізніше – А. А. Пелипенко, В. С. Меськова, А. А. Мостовий, Д. С. Дріккера, М. Н. Епштейна, А. С. Панаріна, Е. І. Балакіної, які вивчали культурні явища і процеси в рамках власних теорій, використовуючи досягнення системного підходу і синергетики. Синергетика Г. Хакена, теорія катастроф Р. Тома і В. Арнольда, термодинаміка І. Прігожина об'єднані загальною назвою, і, не дивлячись на свої відмінності, знайшли своє застосування в багатьох дисциплінах, зокрема в гуманітарних (понад усе в психології і соціології).

Парсонс Толкотт (Talcott Parsons, 1902–1979) - один з ведучих американських соціологів-теоретиків, який окрім розробки загальносоціологічних категорій займався аналізом питань культури, глава школи структурного функціоналізму, один з творців сучасної теоретичної соціології і соціальної антропології. Теорія культури Т. Парсонса зводиться до наступного: культура - це всі духовні і матеріальні досягнення людей, результат суспільно-обумовлених дій на рівні двох систем: соціальної і власне культурної. В основі соціальної системи лежать сумісні дії людей, рухомих цілями свого біологічного самозбереження в умовах певного суспільного середовища. В другій системі, культурній, позбавленій біологічної обумовленості, культура виступає як складна система символів і норм, які постійно змінюються людьми у бік їх вдосконалення. Парсонс в своїх працях прагне створити єдину, всеосяжну теорію суспільства, де найважливішим його регулятором виступає культура з її нормативністю і символічністю. Тільки культурна система дає суспільству мети і ідеали, до яких прагнуть в своїй діяльності люди і принципи, які дозволяють їм інтегруватися в єдине ціле. Парсонс спирається на роботи М. Є. Дюркгейма, А. Маршалла, а також використовує сучасні системні, кібернетичні і символіко-семіотичні уявлення. Парсонс відстоює необхідність побудови загальної аналітичної логико-дедуктивної теорії людської дії як основи вирішення приватних емпіричних завдань. Для Парсонса основним науково-дослідним завданням була побудова загальної, системної, заснованої на узагальненні накопиченого емпіричного і теоретичного досвіду, соціологічної теорії. Для побудови власної концепції Парсонс широко використовує роботи своїх попередників: Е. Дюркгейма (ідею "органічної солідарності" і метод аналізу стабільності соціальної системи, що складається з функціонально-диференційованих ролей); М. Вебера (обґрунтування необхідності вивчення соціальних організацій і інститутів через узагальнену схему - "раціональність соціальної системи"); а також праці В. Парето (у інтерпретації Л. Дж. Хендерсона). Крім того, Т. Парсонс надає велике значення положенням, розробленим в рамках антропологічного і психологічного напрямів соціальної думки (Р. Спенсер, З. Фрейд).

Основні положення концепції соціальної дії і загальної теорії дії Т. Парсонс обґрунтовує в таких роботах, як "Соціальна система" і "До загальної теорії дії". Виділена їм загальна модель дії, звана Т. Парсонсом "одичинним актом", має на увазі під собою аналітичну абстракцію, узагальнену модель будь-якої дії людини, узятую в її сутнісних рисах. Ця модель включає: по-перше, дійову особу (actor) - людину, що наділена прагненням діяти, має певну мету і здатна описати способи їх досягнення; по-друге, ситуаційне оточення - змінні і незмінні чинники оточення по відношенню до яких направлена дія і від яких вона залежить [20].

Ролева концепція особи виникла в американській соціальній психології в 20 ст. і набула широкого поширення в різних соціологічних течіях, перш за все, в структурно-функціональному аналізі. Т. Парсонс і його послідовники розглядають особу як функцію від тієї безлічі соціальних ролей, які властиві будь-якому індивіду в тому або іншому суспільстві. Соціальна роль – це модель поведінки, об'єктивно задана соціальною позицією особи в системі суспільних і міжособових стосунків. Соціальна роль розпадається на ролеві очікування – те, що, згідно «правилам гри», чекають від тієї або іншої ролі, і на ролеву поведінку – те, що людина реально виконує в рамках своєї ролі. Всякий раз, беручи на себе ту або іншу роль, людина більш менш чітко представляє пов'язані з нею обов'язки, приблизно знає схему і послідовність дій і буде свою поведінку відповідно до очікувань тих, що оточують. Суспільство при цьому стежить, щоб все робилося «як треба». Для цього існує ціла система соціального контролю – від громадської думки до правоохоронних органів – і відповідна нею система соціальних санкцій – від осуду, засудження, до насильницького припинення. Межі ролевої поведінки достатньо жорсткі, оскільки зміщення різних функцій або неадекватного їх виконання може привести до порушення рівноваги всієї соціальної системи.

AGIL – концепція систем і підсистем Т. Парсонса, кожна з яких відповідає внутрішнім і зовнішнім функціональним вимогам системи соціальної дії. Для того, щоб вижити, будь-яка система повинна відповідати чотирьом функціональним вимогам: адаптація (до фізичного оточення; економіка); досягнення цілей (засоби організації ресурсів для досягнення цілей і отримання задоволення; політика); інтеграція (форма внутрішньої і зовнішньої координації системи і шляху її співвідношення з існуючими відмінностями; соціетальне співтовариство); підтримка зразків, латентність (засоби досягнення відносної стабільності; соціалізація). Всі підсистеми зв'язані між собою "засобами обміну" ("Економіка і суспільство", 1956), які є грошима (A), владою (G), впливом (I), і зобов'язаннями (L). Рівновага соціальної системи залежить від цих складних процесів обміну між різними підсистемами. Синтезувавши теоретичні підходи Макса Вебера (праці якого він переводив), Георга Зиммеля, Еміля Дюркгейма, Парето, Алана Маршалла, Зігмунда Фрейда Т. Парсонс розробив загальну теорію дії і, зокрема, соціальної дії як системи, яка самостійно організується. У останній, яка задана набором функціональних проблем будь-якої системи (адаптація, досягнення мети, інтеграція, підтримка зразка), Парсонс аналітично виділяє підсистеми соціальної структури, культури, особи. Орієнтації дійової особи (актора) описуються при цьому за допомогою набору стандартних (типових) змінних. Ця теоретична мова Парсонса використовувалась для опису систем економіки, політики, релігії, для аналізу сім'ї, шкільного класу, університету, мистецтва, мас-медіа, сексуальних, расових і національних стосунків, соціальних відхилень. Парсонс і його теорія (її називають структурним функціоналізмом або теорією дії) мали вирішальне значення для становлення соціології як академічної дисципліни. Таким чином, веберовське уявлення про необхідність розглядати індивідуальні сенси соціальних дій він пов'язує з позитивістською ідеєю про суспільство як цілісну систему. Соціальна дія – це відкрита система. Дійова персона прагне до досягнення мети і знаходиться в ситуаційному оточенні, яка включає змінні і незмінні чинники. Чинники, що піддаються зміні, можуть бути використані як засоби досягнення мети, а незмінні чинники складають умови дії. Кожна відкрита і існуюча у часі система вимушена орієнтуватися як на зовнішнє середовище, так і всередину себе, як на довготривалі, так і на поточні проблеми. Цьому відповідають чотири необхідні системні функції: адаптації – пристосування до оточення, підтримка зразка (латентності) – підтримка стану рівноваги, цілеполагання (досягнення цілей) інтеграції – внутрішній координації частин. Зовнішнім середовищем системи дії є фізико-органічне оточення і «кінцева реальність», стосунки з якою опосередковані символічними (перш за все релігійними) компонентами культури. Чотирьом основним функціям системи дії відповідають чотири її підсистеми. Функція адаптації реалізується системою організму, функція підтримки зразка – системою культури, функція цілеполагання – системою особи, функція інтеграції – соціальною системою. Культура розуміється, з одного боку, як продукт, а з іншою, – як детермінанта систем людської взаємодії. Основні елементи культури – це цінності, такі нормативні стандарти, які визначають бажану поведінку незалежно від індивідуальних особливостей одиниці, що діє, або конкретної ситуації. Вони відрізняються від норм, що визначають бажану поведінку для одиниці або класу одиниць в специфічних для них контекстах, що відрізняються від контекстів дії інших одиниць. Деякі соціальні системи Т. Парсонс називає суспільством. Суспільство – це такий тип соціальної системи, який володіє найвищим ступенем самодостатності щодо свого середовища, що включає і інші соціальні системи. Самодостатність відносно середовища позначає не замкнутість, але стабільність взаємобміну з середовищем і здатність системи контролювати цей взаємобмін на користь свого функціонування.

Процес перетворення традиційних суспільств в сучасні називається модернізацією. Модернізація тісно пов'язана з такими процесами як зростання міст (урбанізація), розвиток науки і техніки індустріалізації, розвиток ринку і капіталістичних виробничих стосунків, розвиток нових типів демографічного відтворення (підвищення віку вступу до браку, пониження народжуваності, збільшення середнього віку життя). Теорія модернізації – різновид так званих неоеволюційних теорій розвитку суспільства. Тільки культурна система дає суспільству мету і ідеали, до яких прагнуть в своїй діяльності люди, і принципи, які дозволяють їм інтегруватися в єдине ціле. По суті це означає, пише Т. Парсонс, що культура виконує центральну роль в забезпеченні рівноваги і внутрішнього гомеостазису всієї системи. Вона формує життєво важливе для людей, як соціальних істот, символічне середовище, допомагає їм кооперуватися між собою, указує, до яких саме цілей слід прагнути, які дії для досягнення подібних цілей прийнятні, а які ні і який результат зроблених зусиль треба вважати за успішний. Таким чином, культура відповідає за створення системи вірувань, орієнтацію інтересів і цінностей, нарешті, формування ідеологій (універсальних для всіх теоретичних систем поглядів і цілей), які головним чином і сприяють наведенню легітимного ладу в суспільстві. Усередині культурної сфери Парсонс виділив принцип реціпрокності (reciprocity), тобто взаємності, що говорить людям про ті обов'язки, які регулюють стосунки між індивідом і колективом, формуючи тим самим основу для виникнення загальної культури.

У своїх роботах Парсонс виділяє рівні системної ієрархії. Для системи дії Т. Парсонс виділяє чотири наступні підсистеми:

а) біологічна система (організм), яка є сполучною ланкою між матеріальним і ідеальним світами – нормами, цінностями, значеннями, складовими дії і виконує функцію адаптації;

б) система особи, яка виконує функцію цілеполагання, формуючись в процесі соціалізації індивіда, направлена на інтерналізацію цінностей і норм, стає інструментом, за допомогою якого система дії визначає порядок цілей;

в) соціальна система як сукупність ролевих статусів, керована нормами, що визначають, які дії переважні і виконує функцію інтеграції;

г) культурна система як сукупність "історичного досвіду" ідей, ідеалів, цінностей і так далі, виконує функцію "підтримки зразка", конкретизуючи ідеї в нормах соціальної системи і інтерналізує їх в системі особи.

Культурні системи Т. Парсонсом розуміються як символічно організовані зразки, засновані на здатності людини говорити і передавати досвід негенетичним шляхом. Під соціальною системою Парсонс розуміє не конкретну агрегацію тих, що взаємодіють і проявляють себе у вчинках людей, а як підсистему всієї сукупності соціальних дій людей, абстраговану на основі аналітичного вичленення процесів взаємодії і структур, що утворюються взаєминами між виконуваними свої ролі людьми.

Для соціальної системи характерна наявність своїх специфічних підсистем, таких як:

а) економічна система, яка грає роль сполучної ланки між соціальною організацією і природним оточенням та виконує функцію адаптації;

б) політична система, яка, виконуючи функцію цілеполагання, включає всі форми ухвалення рішень, стандартизації цілей і мобілізації ресурсів на їх досягнення;

в) система соціетальної спільності, яка виконує функцію інтеграції і включає всі інститути соціального контролю від законів до неформальних правил;

г) система соціалізації, яка виконує функцію "підтримки зразка", включаючи людину в існуючі культурні системи.

Таким чином, можна констатувати, що у вивченні проблем організації, закономірностей існування і розвитку майбутніх перспектив культури як системи, зокрема української і зарубіжної культури, накопичений великий матеріал, що дозволяє виявити основні системні і синергетичні особливості культурних систем і української культури зокрема. В суспільній свідомості затвердилась парадигма «людської винятковості» (Human Exceptionalism Paradigm), яка визначає різні світоглядні аспекти. Для неї характерний антропоцентризм (греч. *anthropos* - людина + *centron* - центр), антиекологізм та соціальний оптимізм. Основний методологічний принцип структурно-функціонального аналізу політичного та культурного життя суспільства полягає в дослідженні соціально-політичних явищ і процесів як структурної цілісності, де кожен елемент має своє строге функціональне призначення. Важливо визначити, які структури виконують ті або інші функції. Слід ще раз нагадати, що структурний функціоналізм тісно пов'язаний з системним підходом і є частиною загальної теорії систем. Суспільство в структурному функціоналізмі – будь-яке соціальне явище, установа або інститут розглядаються з погляду їх внеску в розвиток суспільства. Вимоги до суспільства: суспільство має бути пристосоване до середовища; у суспільства мають бути поставлені цілі; всі елементи суспільства мають бути скоординовані; цінності в суспільстві повинні зберігатися. Структурно-функціональний аналіз – принцип дослідження соціальних явищ і процесів як системи, в якій кожен елемент структури має певне призначення (функцію). Можна констатувати, що у вивченні проблем організації, закономірностей існування і розвитку, майбутніх перспектив культури як системи, зокрема української культури, накопичений великий матеріал, що дозволяє виявити основні системні і синергетичні особливості культурних систем і української культури зокрема.

Джерела та література

1. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: Методологические проблемы / А.Н. Аверьянов – М.: Политиздат, 1985. – 263с.
2. Берталани Л. Общая теория систем – критический обзор /Л. Берталани // Исследования по общей теории систем /Под ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. – М. – 1969. – С. 28.
3. Босенко А.В. Время страстей человеческих: напрасная книга /А.В. Босенко /Институт проблем современного искусства Академии искусств Украины. – Киев.: А+С, 2005. – 352с.
4. Франц Brentano. О происхождении нравственного познания./Бrentано Франц – Спб. Лаборатория метафизических исследований при философском фак-те. Спб ГУ Изд-во «Алетейя», 2000. – 186с.
5. Виндельбанд В. Философия культуры: Избранное./В. Виндельбанд – М., 1994. – 350с.
6. Волков Ю.Г., Поликарпов В.С. Человек: Энциклопедический словарь. - М.: Гардарники, 2000.-520с.
7. Вольнская Л.Б. Адаптация человека в социокультурной среде /Л.Б. Вольнская. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 172.
8. Дяченко М.В. Філософські виміри культури / М.В. Дяченко – Х.: ХДАК, 2007. – 206 с.
9. Елисеєва Ю.А. Принципы моделирования в современном философско-культурологическом знании /Ю.А. Елисеєва / Морд. гос. ун-т им. Н.П.Огарева. – Саранск, 2008. –16 с. – Библиогр.: с.15-16. Деп. в ИНИОН РАН 20.02.2008., №60500.
10. Земля у рівновазі : Екологія і людський дух - К.: Інтелсфера , 2001. - 393 с.
11. Кризис культуры или свет в конце тоннеля (размышления и прогнозы О. Шпенглера, Дж. Тойнби, А. Швейцера, Н. Лосского, Н. Бердяева и мн. др.) - Киев, общество ведической культуры, 1994.- 134с.
12. Ларцев В.С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности: Монография /В.С. Ларцев - К.: "Принт-Экспресс", 2002. - 430с.
13. Мелков Ю.А. Глобализация в свете экологии культуры /Ю.А. Мелков // Практична філософія. - 2002. -

№ 1. - С.256 - 263.

14. Могильний А.П. Культура і особистість: Монографія /А.П. Могильний - К.: Вища шк., 2002. - 303с.
15. Основы философии культуры: Словник. /Н.Г. Джинчарадзе, М.А. Ожеван, А.В. Толстоухов та ін. – К.: Знання України, 2004. – 245с.
16. Парсонс Т. Очерк социальной системы// О социальных системах /Т. Парсонс - М., Издательство «Академический проект», 2002. – С.545-687.
17. Підлісний М.М., Шубін В.І. Цінності та буття особистості: Монографія./М.М. Підлісний, В.І. Шубін – Дніпропетровськ, ДДФА, 2005. –128с.
18. Проблема людини в сучасній філософії: Монографія /За ред. д-ра філос. наук, проф. Л.М. Нікітіна /Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 219с.
19. Шкепу М.О. Деякі методологічні проблеми сучасного осмислення культури /М.О. Шкепу //Вісн. Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв – 2007. – №2. – С. 11– 16. – Бібліогр. : 11 назв.
20. Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In: T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5 - 29.

Пулария Т.В.

УДК 130.2

АРХЕТИП: К ПРОБЛЕМЕ ДЕФИНИЦИЙ В КУЛЬТУРОЛОГИИ

Культурология, как известно, – наука молодая, формирующаяся на стыке многих наук: философии культуры, социальной и культурной антропологии, этнологии, семиотики, филологии и др. Её понятийно-категориальный аппарат зародился в лоне философии, являющейся методологией культурологического знания. Однако, как любая наука, пытающаяся очертить предметное поле своих исследований, культурология стремится сделать это, часто наполняя существующие понятия новым смыслом. Всегда ли это оправдано?

Объектом нашего исследования в предложенном дискурсе стало понятие «архетип», предметом – его современное семантическое наполнение в различных гуманитарных науках и, в первую очередь, в культурологии. Цель статьи – проанализировать целесообразность широко распространенного расширительного толкования термина «архетип» в отечественной и российской культурологической практике.

Не ставя целью рассмотреть понятие «архетип» в его диахронических трансформациях и парадигмальных модификациях, мы будем опираться в своем анализе на концепцию архетипа, которая нашла свое теоретическое обоснование в аналитической психологии швейцарского психолога К. Г. Юнга (1875 - 1961) и именно в его интерпретации обрела эвристическую ценность. Теория Юнга имела свои философские корни, восходящие к интеллектуальной культуре античности, к понятию «эйдосов» Платона (ок. 427 – 347 гг. до н. э.) - первоначальных идей, первообразов божественного происхождения, которым пытаются подражать все вещи реального мира. Определенное влияние на Юнга оказали труды Цицерона, Плиния, «Corpus Hermeticum», а также платонистические традиции раннехристианского богословия (Августин Блаженный, Дионисий Ареопагит и Филон Александрийский). При этом научно-философским фоном служили суждения Ф. Ницше, Ф. Боаса, А. Бастиана, З. Фрейда.

Будучи учеником Фрейда, Юнг не принял пансексуальную трактовку психической энергии, лежащую в основе фрейдовской теории бессознательного. Наряду с «личностным бессознательным», основу которого составляют вытесненные из сознания представления – «комплексы», Юнг обнаружил присутствие в психике человека «коллективного бессознательного» - «второй психической системы, по характеру своему коллективной» [17, с. 13], универсальной и безличной, идентичной у всех индивидов. В отличие от «личностного бессознательного», развивающегося индивидуально, «коллективное бессознательное» обладает свойством наследования и состоит из «пресуществующих форм - архетипов, которые только вторично могут стать сознательными и которые придают содержаниям сознания твердо очерченные формы» [17, с. 13]. Юнг неоднократно подчеркивал, что постоянные формы психики, именуемые им архетипами, являются общепризнанными и встречаются в других областях знаний: «Мифологическое исследование называет их "мотивом"; в психологии примитивов они соответствуют понятию «representations collectives», введенному Леви-Брюлем; в области сравнительного религиоведения они были определены Юбером и Моссом как «категория имажинации». Адольф Бастиан уже давным-давно охарактеризовал их как "элементарные мысли" или "прамысли" [17, с. 12].

К. Г. Юнг определял архетипы как «априорные структурные формы инстинктивного фундамента сознания», «существующие прежде сознания и обуславливающие его» [16, с. 294].

Рассматривая архетип как смыслообразующую форму, внеисторическую, внеэтническую, внеценностную по своей сути, Юнг обращал внимание на способность архетипов к самовыражению в качестве «культурных символов» - «важных составляющих нашего ментального устройства» [15, с.60]. «Культурные символы», по Юнгу, - «жизненные силы в построении человеческого образа» [15, с.60]. Они несут в себе заряд огромной психической энергии, которая при ее попытке подавления или игнорирования уходит в глубоко бессознательные сферы и может вести себя непредсказуемо. Подчеркивая мысль о «взаимозаменяемости» архетипических форм, Юнг акцентировал внимание на главной ценности